

kar daje celotnemu delu zaokroženo podobo in hkrati z drugega zornega kota potrjuje pomembnost povezanosti osvobodilnega gibanja železničarjev s partizanskimi enotami. Skupna bilanca zavezniških bombnih napadov na strateško občutljive okupatorjeve železniške povezave pa je, kot ugotavlja Žnidarič, »zares katastrofalna«, kar je vse skupaj hitreje prispevalo k vojaškemu zlomu nemškega okupatorja na naših tleh, posredno pa tudi nacizma. V zadnjem poglavju je prikazano delo železničarjev in osvobodilnih organizacij v pripravah na osvoboditev; avtorjeve sklepne misli pa so predstavljene v preglednem povzetku. Omembe vreden je abecedni seznam 769-ih železničarjev partizanov, sicer pa je delo opremljeno s številnimi tabelami, zemljevidi in fotografijami (dokumenti, razrušene proge, železničarji, spominska obeležja), kar vse prispeva k oceni, da se je avtor lotil pisanja monografije z veliko prizadevnostjo in strokovnostjo. Žnidaričeva knjiga, četudi njen naslov napoveduje parcialno tematiko, vsekakor predstavlja pomemben segment zgodovinskega spomina, ki je povezan s prelomnim obdobjem slovenskega naroda. Naj še zapišemo, da je knjiga tudi po oceni obeh recenzentov (dr. Toneta Ferenc in dr. Milana Ževarta) dragocen prispevek k zgodovinoписju NOB na Štajerskem in posvečena 45-letnici zmage nad nacizmom.

Anka Vidovič-Miklavčič

L j u b o S i r c: *Med Hitlerjem in Titom*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991, 508 strani.

Spomini prof. dr. Ljuba Sirca, sicer ekonomskega in pravnega strokovnjaka, segajo v dogajanje na Slovenskem (pa tudi širše) v časovnem razponu od aprila 1941 do novembra 1955. Prvi mejnik označuje nacifašistična agresija in okupacija Jugoslavije, drugega Sirčeva osebna odločitev, da kot bivši politični obsojenec brez zagotovljene eksistence, kaj šele prosperitete, ki se ne more sprijazniti z revolucionarnimi spremembami v Jugoslaviji, ilegalno prebegne na zahod in za celih 34 let zapusti domovino. Knjiga predstavlja na slovenskem knjižnem trgu noviteto, v širšem prostoru pa ne, saj je avtor spomine že večkrat objavil v tujini (v šestdesetih letih v Zborniku Svobodne Slovenije in v samostojni knjigi Nesmisel in smisel ter pred nedavnim v knjigi *Between Hitler and Tito*).

Knjiga je pisana s stališča pripadnika liberalnega tabora, in to tistega njegovega levo usmerjenega intelektualnega dela, ki je maja 1941 organiziral ilegalno skupino Stara pravda in se umestil v tedanji politični strukturiranosti na sredinsko pozicijo. Bil je proti kolaboraciji z okupatorjem, a istočasno zadržan do narodnoosvobodilnega gibanja v okviru Osvobodilne fronte, ker ni sprejemal vodstvene vloge Komunistične partije Slovenije v njej. Skupina je po koncu vojne, številčno sicer šibka, še naprej organizirano delovala, si prizadevala za vzpostavitev parlamentarne demokracije in organizacijo legalne opozicije, dokler niso bili njeni člani aretirani in obtoženi poleti 1947 na enem osrednjih povojnih sodnih procesov, poimenovanem po prvoobtoženem dr. Črtomiru Nagodetu.

Pričevanje Ljuba Sirca kot člana vodstva omenjene skupine pomeni v zgodovino-pisnem oziru nedvomno pomemben doprinos k poznavanju idejnopoličnega profila, dejavnosti in dejanske odzivnosti Pravdinih prizadevanj tako v vojnem kot v povojnem obdobju, še zlasti, ker ta pol političnega življenja do sedaj ni bil predmet načrtnih raziskovanj.

Prva polovica knjige zajema vojno obdobje. Poraz Jugoslavije je Sirc doživljal kot hudo razočaranje, okupacijo pa že na začetku tudi kot osebni in družinski udarec, saj je družina morala pred nevarnostjo izгона zapustiti Kranj in v njem za takratne razmere bogato premoženje (med drugim tovarno) ter prebegniti v Ljubljano. Tu je Sirc nadaljeval (in leta 1943 dokončal) študij prava, se vključil v študentske ilegalne skupine, avgusta 1941 pa v Pravdo. Pravdin idejni koncept je slonel na zahtevah po socialnem reformizmu, v zunanji politiki se je zavzemal za naslonitev na Sovjetsko zvezo, v notranji za obnovo oziroma kontinuiteto Jugoslavije kot državnega okvira (ne pa glede oblike vladavine), kot taka je Pravda priznavala Dražo Mihailoviča za legitimnega predstavnika oblasti v Jugoslaviji in od njega pričakovala podporo v uresničevanju slovenskih nacionalnih interesov.

Za skupino, čeprav ni bila povsem homogena, so bile značilne določene levičarske tendence, kar je mogoče manj znano, in zlasti v začetnem obdobju simpatije do Sovjetske zveze in njenih komunistov, medtem ko je do slovenskih komunistov izražala nezaupanje. Sirc npr. opredeljuje lasten odnos do članov KPS sledeče: »Ne bi mogel trditi, da sem razumel, kaj komunisti so in kaj hočejo: imel sem jih za neke vrste idealiste, ki se borijo za pravičnost, čeprav ne vedno s praviimi sredstvi. Kljub temu so mi bili zmeraj nekaj sumljivi, morda zato, ker so bili internacionalisti.« (str. 66)

Pravda je poleti 1941 stopila v OF, vendar z nekakšno nelagodnostjo, ker je program OF ocenjevala kot premalo konkreten, v njem ni videla garancije, da je OF resnično za ohranitev Jugoslavije, za poudarjano pravico do samoodločbe pa je sumila, da se skriva poskus izločitve Slovenije iz Jugoslavije. Pravda se je kot izrazita skupina izobražencev, zaradi česar je bila v KPS deležna pozorne previdnosti, čutila poklicano, da v okviru OF prispeva predvsem gospodarski in socialni program za čas po končani vojni (v kratkotrajnost vojne pa so vsi bolj ali manj verjeli), s čimer se je strinjalo tudi vodstvo OF. Pravdino omejevanje na načrtovanje prihodnosti brez vidne aktivne participacije v boju proti okupatorju je KPS kasneje uporabila kot očitek, da so člani Pravde »načrtniki«; ob tem je Pravda ravnala za takratne razmere tudi politično neaktivo, saj je npr. samoiniciativno v ilegalnem tisku objavila načrt o nacionalizaciji, tako da je prišlo do absurdne situacije, ko so nacionalisti očitali Kidriču, ki je zatrjeval, da OF zanima samo vsenarodni boj proti okupatorju, da mu manjka socialni čut, Kidrič pa njim, da nimajo narodnega. Nasprotja so se nato stopnjevala ob Pravdinem spoznanju, da zahteve po monolitni organizaciji OF na terenu preprečujejo njeno nadaljnjo organizacijsko krepitev in ohranjanje lastne identitete, krog pa je bil sklenjen z razhodom partizanskega in četniškega gibanja.

Izključitev Pravde iz OF v začetku leta 1942 je za Pravdo kot Sirca osebno pomenila ne samo politično, temveč tudi moralno preizkušnjo. Nekateri so jo razreševali tako, da so zapustili Pravdo in nadaljevali delo v OF, drugi naj bi skušali utrditi Pravdi-

ne vrste ter z močnejših pozicij znova pripraviti sporazum z OF. Sirc navaja, da se je kljub nezadovoljivi organizaciji OF zaradi komunistične *mala fides* Pravda postavila na stališče, da bi bilo OF »neodgovorno napadati ali jo razcepiti, celo če bi to mogli storiti. Zdelo se nam je, da kljub vsem napakam in slabi veri voditeljev Osvobodilna fronta uteleša napore Slovencev v vojni proti fašistom.« (str. 68)

Spomladi 1942 se je Pravda vključila v snovanje Slovenske zaveze, vendar je direktno sodelovanje kmalu prekinila zaradi spora, nastalega ob Pravdini obsodbi kolaboracije. Zanimivo je, da je ob ustanavljanju Slovenske zaveze Pravda računala, da se bo vanjo vključila tudi OF, kar vendarle govori o odsotnosti realne presoje razmer, o svojevrstnem abstrahiranju tistega, kar je bilo do tega časa v uporniškem gibanju že doseženo. Nerealno je bilo pričakovati, da bi se OF (ob vodilni vlogi KPS in njej lastni politični filozofiji) po letu dni delovanja in ustvarjenih političnih, vojaških in organizacijskih pozicijah, bila pripravljena odreči prvenstvu, se vključiti v novo grupacijo strank in skupin, ki po letu dni okupacije v smislu uporništva niso imele nikakršnih konkretnih rezultatov.

Poslej je Pravda skušala po svojih močeh podpirati Mihailovićevo gibanje v Sloveniji, čeprav je bila z njegovim predstavnikom majorjem Karlom Novakom nezadovoljna. Zlasti Sirca je vznemirjala njegova izrazita protipartizanska opredelitev oziroma vloga protikomunističnega žandarja, kot jo nekje poimenuje, in četudi bi bilo samo taktično, povezovanje z italijanskim okupatorjem. Iz tega časa velja opozoriti na Sirčevo razmišljanje, ki je bilo izraženo v pismu jugoslovanskemu poslanstvu v Vatikanu v času, ko se je zadrževal v drugi polovici leta 1942 v Italiji in v katerem je poudaril, da je zoperstavljanje okupatorju edini način, s katerim bo mogoče zadržati komuniste. Torej, nevarnosti komunizma ne preprečevati z bojem proti komunistom oziroma partizanstvu, ampak ob njih v boju proti okupatorju. Seveda razvoj ni šel v to smer, saj četništvo, ki bi naj to vlogo odigralo, v Sloveniji nikoli ni dobilo množične podpore, ni razvilo učinkovitih sil, pa tudi povezavam z okupatorjem in domačo kolaboracijo se ni popolnoma odreklo.

Sirc, nezadovoljen s stanjem v četniškem gibanju v Sloveniji, je poleti 1943 odšel v Švico, od koder je skušal jugoslovanske politike v Londonu informirati o položaju v Sloveniji, doseči zamenjavo komandanta Novaka ter sklenitev sporazuma o koordiniranem delovanju četnikov in partizanov proti okupatorju. Toda v kaotičnih razmerah, v katerih so delovali razni jugoslovanski predstavniki v tujini, vključno z londonsko vlado, ob zapletenem delovanju obveščevalnih služb, ob vedno močnejši javni podpori tujine partizanstvu, se Sirc dokončno prepriča, da je Mihailovićevo gibanje obsojeno na poraz. Ob spoznanju nekoristnosti lastnih prizadevanj se je odločil za vstop v eno izmed zavezniških vojaških enot. Po mučnih zapletih z nasprotujočimi si strujami v francoskem odporniškem gibanju ter z jugoslovanskimi Osvobodilnimi odbori, ki jih je ocenjeval kot komunistične ekspoziture, polne nezaupanja do zahodnih zaveznikov, je jeseni 1944 odšel v Italijo, doživeljal tam nasprotja med jugoslovanskimi rojalističnimi in partizanskimi oficirji in se končno vključil v NOV Jugoslavije, čeprav z razdvojenimi občutki, ki so se potem še poglabljali ob soočanju z raznimi kršitvami spo-

razuma Tito-Šubašić, za katerega je sprva upal, da bo morda le preprečil spremembo Jugoslavije v povsem komunistično državo.

Na partizansko vojsko gleda Sirc zelo kritično, kar v pričevanjih podkrepi s konkretnimi primeri pomanjkanja bojnega duha in usposobljenosti, ocenjuje, da rezultati akcij niso bili vedno v sorazmerju z žrtvami in da je vojskovanje slonelo pač na političnem in ne na vojaškem imperativu.

Po koncu vojne je Sirc opravljal nalogo uradnega prevajalca, v političnem oziru pa se je vključil v okviru Pravde v organiziranje legalne opozicije. Ob trpkih dogodkih in spoznanjih (poboj domobrancev, zaplembe, onemogočanje delovanja opozicije zlasti v Srbiji in na Hrvaškem, odpustitev iz službe itd.) se je v njem vedno bolj utrjevalo prepričanje, da je lahko le krščanska morala tista osnova, ki bi nenasilno regulirala družbeni razvoj. Sirc in njegovi somišljeniki skušajo preko tujih diplomatskih predstavništev in novinarjev poročati zahodnemu svetu o dejanskem dogajanju v Jugoslaviji in računajo na pritisk zahodne politične javnosti. Povežejo se tudi z obveščevalnim centrom jugoslovanske emigracije v Avstriji. Seveda je bila tovrstna aktivnost v takratnih razmerah, ki sta jih absolutno obvladovala partija in represivni aparat, nesprejemljiva. Delikatnosti početja se je skupina zavedala, tudi bralec bo morda imel mešane občutke glede nekaterih metod njenega delovanja, toda drugega načina za prezentacijo zahtev po bolj demokratičnem političnem in siceršnjem življenju očitno ni bilo.

Vseh 15 članov skupine je bilo maja 1947 aretiranih in na t.i.m. Nagodetovem procesu avgusta istega leta med drugim obdolženih, da je njihova protiljudska organizacija pripravljala zrušitev državne ureditve FLRJ, se s tem namenom povezovala s tujimi obveščevalnimi službami, vohanstvo in izdajstvo pa naj bi zagrešila tudi v času okupacije.

Sirc je bil najprej obsojen na smrtno kazen, ki so jo nato spremenili na 20 let in končno na sedem in pol let zapor. V nasprotju s številnimi izpovedmi in preko njih ustvarjenimi predstavami, Sirc zaporu ni doživel posebno travmatično oziroma tega dela življenja ne prikazuje skozi prizmo globoke prizadetosti ali celo sovražnosti. Sam pravi, da ni bil izpostavljen fizičnim maltretiranjem, da so bili včasih sicer hujše od le-teh psihološki pritiski, toda samega sebe je skušal kot intelektualec reševati z miselnim delom. Po nalogu zaporniške uprave je prevajal tujo literaturo, pisal doktorsko tezo o nürnberškem sojenju, skrivaj pisal spomine, razmišljal o gospodarskih konceptih, komunizmu itd.

Sircve spomine lahko ocenjujemo kot pripoved skeptičnega intelektualca, ki kot tak ni mogel sprejeti ene same resnice in ki si je lastni idejni profil izoblikoval na trdnih moralnih načelih. Logični nasledek takšne drže je njegova opredelitev v času okupacije za boj proti okupatorju, ki pa se kot legitimist ne more sprijazniti z revolucionarnimi spremembami že v času okupacije po volji ene same politične sile, po koncu vojne pa s kršenjem demokratičnih in tudi osnovnih moralnih načel. Komunistom ne odreka pravice do obstoja, v njem kot liberalcu razumljivo ni tiste elementarne sovražnosti do komunizma, kakršna je značilna za del katoliškega tabora, je pa absolutno prepričan v zgrešenost njegovega poslanstva.

Kot vsake spomine je tudi pričujoče treba jemati z določeno distanco in kritičnostjo, kajti spomin lahko po eni strani vara (kot tipičen primer so Sirčeve navedbe zadnjih dveh temeljnih točk OF na str. 61, na kar opozarja tudi adekvatna opomba; sicer dobi bralec glede celote občutek visoke stopnje verodostojnosti). Po drugi strani je razumljivo, da želi pričevalec utemeljiti predvsem lastno ravnanje in ob tem spregleda ali zmanjšuje nekatere pomembne okoliščine in dejstva.

Na koncu velja poudariti, da knjiga prinaša 11 pomembnih in zanimivih dokumentov, ki jih razen prvega hrani avtor. Med njimi vzbuja posebno pozornost prvi (Pravdina spomenica izvršnemu odboru OF 13. 1. 1942) ter poslednji (Sodba v imenu ljudstva z dne 12. 8. 1947 - objavljeni dokument se v primerjavi z nekaterimi drugimi izvodi nekoliko razlikuje, saj je na str. 486 pod točko 6 npr. izpadla obsodba Angele Vode).

Pomembno dopolnilo, kvaliteto, širši pomen in uporabnost pa dajejo Sirčevim spominom številne in vsebinsko bogate spremljajoče opombe, katerih avtorica je dr. Jera Vodušek-Starič. Pojasnjujejo predvsem življenjske in politične poti številnih oseb, s katerimi se bralec srečuje tekom Sirčevega pripovedovanja in kot take predstavljajo svojevrstno enciklopedijo, zato je tem bolj na mestu očitek založbi (poleg preštevilnih tiskovnih napak), da ni poskrbela za pripravo ustreznega kazala in s tem olajšala dostopnosti podatkov. Bogastvo podatkov, zbrano z veliko prizadevnostjo, ostaja tako v določeni meri mrtev kapital.

Vida Deželak-Barič

I v a n J a n: *Odstрте zavesе - Okupator in gorenjsko domobranstvo*. Društvo piscev zgodovine NOV Slovenije, Ljubljana 1992, 361 strani

---

Odstрте zavesе so prva monografija, ki je izšla v okviru Partizanskega knjižnega kluba, ustanovljenega pri Društvu piscev zgodovine NOB in katerega namen je spraviti v javnost, med ljudi čimveč kvalitetnih zgodovinskih del, ki z različnih zornih kotov obravnavajo obdobje druge svetovne vojne na slovenskih tleh.

Čeprav se Ivan Jan-Srečko že nekaj desetletij ukvarja z raziskovanjem slovenskega narodnoosvobodilnega boja in je doslej napisal tudi že nekaj knjig (večinoma o gorenjskem partizanstvu), lahko trdimo, da nobeno njegovo delo doslej ni dvignilo toliko prahu v javnosti kot zadnje. O Odstrtih zavesah se mnenja in ocene zelo polarizirajo, od najbolj pohvalnih do takih, ki Jana obtožujejo širjenja polresnic in enostranskega prikazovanja preteklosti. To nas ne sme presenečati, saj imamo opravka z izredno občutljivo temo, ki pri različno mislečih ljudeh odzvanja zelo različno. Na takšne odmeve se bomo morali preprosto navaditi. Kakorkoli že, Janove Odstрте zavesе, ki obravnavajo gorenjsko domobranstvo v letih 1943-1945, so dragocen in zelo tehten prispevek v zakladnico slovenskega zgodovinopisja o drugi svetovni vojni in (žal) eden redkih zgodovinskih (monografskih) zapisov o slovenski kolaboraciji z okupatorjem. Janovo delo sloni na obsežnem dokumentarnem gradivu. Mnogo arhivskega gradiva je bilo tokrat sploh prvič uporabljenega in objavljenega. V nekaterih